

тичного «психічного» ставлення боржника до своїх дій (бездіяльності) та їх наслідку [3, с. 724].

Поняття «необережність» (*culpa*) охоплювало відсутність необхідної турботи та обачливості. За наявності такої форми вини особа не замислюється про настання протизаконних наслідків своєї дії або своїх упущень, хоча їх можна було б передбачити (безтурботність, необачливість, непродуманість). Поняття *culpa* означало й самовпевненість або легковажність (*luxuria, lascivia*) особи, з вини якої відбувається дія або упущення. При самовпевненості особа мала б можливість передбачити настання протизаконних наслідків, але знехтувала цим [8, с. 314]. Наведені міркування містяться в сентенції Павла: «Вина має місце тоді, коли не було передбачено те, що мало бути передбачено турботливою людиною, або коли що-небудь оголошено тоді, коли не можна було уникнути небезпеки» (Д. 9. 2. 31). Римські юристи розрізняли два види необережності: *culpa lata* – груба необережність (безтурботне ставлення до своїх зобов'язань) та *culpa levis* – легка необережність (самовпевненість у ставленні до своїх зобов'язань).

Отже, за римським правом необережна вина («*culpa*») видається як відсутність у поведінці правопорушника необхідної турботи та обачливості. В. В. Вітрянський зробив висновок про те, що римські юристи визначили тип турботливого і бережливого хазяїна, який був мірилом ступеня турботи боржника при виконанні ним зобов'язання та у зв'язку з цим ступеня його відповідальності за вину [3, с. 723].

Необережне заподіяння шкоди мало наслідком притягнення її заподіювача до відповідальності лише у випадках, передбачених законом або договором між контрагентами. На відміну від необережності, за умисне (*dolus*) заподіяння шкоди відповідальність для її заподіювача наставала завжди. Навіть якщо в договорі робилося застереження про відсутність відповідальності за умисел, на думку Цельса, таке застереження слід вважати недійсним через його суперечність з принципом доброї совісті. Підтвердження такого правила знаходимо в інших сентенціях римських юристів: «Ніяка домовленість не може звільнити відповідальність за злий умисел» (Д. 2. 14. 27. 3); «Якщо вчиняється правочин, що потерпілий не буде подавати позов із *furtum* або *injuria*, то він не підлягав виконанню як аморальний; а якщо такі дії вже здійснено, то можна укласти такий правочин (наприклад, про сплату злодієм певної суми потерпілому як компенсації за делікт)» (Д. 2. 14. 27. 4).

Вина вважалася обов'язковою умовою для покладення на заподіювача шкоди обов'язку її відшкодувати. На обов'язкову наявність вини рим-

ські джерела вказують у таких випадках: 1) якщо пошкодження речі породжує самостійне деліктне зобов'язання (*damnum injuria datum*) – *culpa* Аквілія, яка полягала у здійсненні протизаконної позитивної дії (*culpa in faciendo*) і порушувала загальний юридичний обов'язок «не зашкодити іншому» («*alterum non laedere*») (І. 2. 153); 2) якщо особа не тільки не виконала обов'язок щодо вчинення певної дії в інтересах іншого, а й не попередила заподіяння іншої шкоди, тобто *culpa* могла полягати не лише в позитивних діях, а й в упущенні (*culpa non faciendo*, не Аквілієва *culpa*) [8, с. 315].

За позовом за законом Аквілія, покарання мало місце за умисел і необережність (Д. 9. 2. 30. 1), бо «закон Аквілія охоплює і найлегшу вину, тому якщо один раб поранив або вбив іншого раба (іншого господаря) з відома власного господаря, то останній відповідає за законом Аквілія» (Д. 9. 2. 44). *Culpa* Аквілія, зокрема умиселі необережність, не поділялися на окремі види. На відміну від неї, контрактна *culpa* залежно від бережливого або необережного ставлення боржника до своєї поведінки (*diligentia*), поділялася на *culpa lata* (груба необережність) та *levis* (легка необережність). Найбільше наближена до *dolus* за наслідками вчинення правопорушення для боржника *culpa lata*, тому вона включається до *dolus*. Крім того, через *culpa lata* позначаються *culpa* і *dolus*. З цього приводу Ульпіан писав: «Вина і необережність раба після одержання ним волі прощається, але вина, що межує з умислом, прирівнюється до умислу» (Д. 47. 4. 1. 2). Аналогічну позицію займав Юстиніан: «Грубу необережність прийнято вважати виною з умислом» (Д. 44. 7. 1. 5). Як правильно зазначав Г. Дернбург, римський *dolus* був поняттям вужчим порівняно з умисним правопорушенням або протизаконним умислом, так як *culpa lata* прирівнювалася до *dolus* (хто відповідав за *dolus*, той і відповідав за *culpa lata*) [4, с. 234-235]. Таким чином груба необережність прирівнювалася до умислу, навіть виникла поговорка: «*Culpa lata dolo aequi paratur*».

Поділ *culpa* на *culpa lata* та *culpa levis*¹ здійснювався за абстрактним і конкретним критеріями. Так, за абстрактним критерієм (абсолютним, об'єктивним) *culpa lata* означала можливість недотримання у своїй поведінці обачливості, властивої всім особам. За конкретним критерієм (відносним, суб'єктивним) *culpa lata* є обачливістю, яку проявляє особа у власних діях. Із встановленням певних зобов'язальних відносин звертається увага на індивідуальні якості іншого контрагента

¹ Про абстрактні та конкретні масштаби визначення *culpa* писали і пандектисти. Див. : Дернбург Г. [4, с. 235].

або на те, що особа вступає у правовідносини поза своєю волею. Проте конкретний критерій міг не враховуватися, тому те, що за абстрактним критерієм вважалося *culpa levis*, було проступком, за який не настає відповідальність (прирівнювалося до *casus*). У тих випадках, які передбачали відповідальність за *culpa lata*, поведінка боржника не бралася до уваги, і тоді *culpa levis* не вважалася конкретною *culpa lata*, але з іншого боку, і відповідальність за *culpa lata* не могла виключатися посиленням на власну грубу необережність [4, с. 235; 8, с. 316].

При встановленні *culpa levis* не враховувалися особливі властивості особи, яка добре обізнана в своїй справі та була досвідченою людиною. Тому особа не могла посилатися на свою обмеженість або на власні погані звички. При цьому не можна було вимагати нічого особливого від людини із видатними здібностями, якщо вона за певних умов проявляла звичайну турботу. Однак якщо людина береться до справи, яка вимагає особливих спеціальних знань (наприклад, лікування), вона відповідає і за технічні помилки, бо добросовісна людина береться лише за те, що вона справді знає та вміє. Таке правило не належало до випадків надання невідкладної допомоги через крайню необхідність [4, с. 235]. Наприклад, Алфен Вар зазначав, що, «якщо продавець докладає зусилля для належної охорони будинку, які мають проявляти люди старанні та бережливі, то за умови, що що-небудь станеться, його це не стосується» (Д. 18. 6. 12). Аналогічне правило міститься в сентенціях Гая: «Якщо хтось підрядився перевезти колону, і вона зламалася, коли її піднімали, несли або ставили, то він несе відповідальність у всіх випадках, якщо це сталося з його вини та з вини тих осіб, які йому в цьому допомагали. Однак вина відсутня, якщо він робив усе як старанна людина» (Д.19.2.25.7); «учасник товариства відповідав перед своїми товаришами за бездіяльність та необережність. При цьому вина не залежала від прояву найбільшого піклування, так як достатньо було піклуватися про спільні справи як про власні, а все залежало від обраного товариша. Якщо він був байдужим до спільних справ, що мало наслідком заподіяння шкоди, то слід було винити себе». Щодо відповідальності спадкоємця, Павло зазначав, що «співспадкоємець повинен нести відповідальність щодо свого майна не лише за умисел, а й за грубу необережність... Він має відповідати за таку обачливість, яку слід проявляти у своїх справах» (Д. 10. 2. 25. 16).

Таким чином, за абстрактним критерієм визначення необережної вини, не дотримується той ступінь турботи, який у подібних випадках проявляє звичайна людина (*culpa lata*), а за конкретним

критерієм – не дотримується той ступінь турботи, який мав проявити представник окремої професії чи людина, яка займала певне становище у суспільстві (*culpa levis*).

Покладання відповідальності за *culpa lata* або *levis* залежало від природи окремих зобов'язань. «За договорами доброї совісті дотримується такий порядок: якщо йдеться про вигоду обох сторін – настає відповідальність за необережність, а якщо про вигоду лише однієї сторони – тоді лише за злий умисел» (Д. 30. 108. 12). При цьому наведене правило, встановлене Афіканом, не охоплювало всі зобов'язальні правовідносини.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що римляни в деліктних зобов'язаннях, як і в договірних, вину як умову відшкодування визначали за двома критеріями: *dolus* та *culpa*. Якщо *dolus* (умисне заподіяння шкоди) завжди і безумовно було умовою виникнення обов'язку відшкодувати шкоди, то *culpa* (необережне заподіяння шкоди) мала наслідком відшкодувати шкоду лише у передбачених законом випадках за умови, що дія мала позитивний характер (*culpa in faciendo*). Якщо за кожним договором визначалося, в яких випадках *culpa* мала наслідком відповідальність для кредитора та боржника, то для деліктних зобов'язань встановлювали, за яких умов дія вважалася *delictum*. Наприклад, *culpa ex lege Aquilia* була умовою спеціального правопорушення *damnum injuria datum* тощо [7, с. 222-223]. Крім того, за *culpa levis* відповідав будь-який боржник, якщо його вина полягала в пошкодженні речі, тобто підходила під *lex Aquilia*. Будь-яка інша *culpa levis* покладала відповідальність на обидві сторони, якщо зобов'язання виникало у взаємних інтересах або в інтересах однієї із сторін, якщо остання була зацікавлена в зобов'язанні, тому за *culpa levis* відповідав покупець, продавець, наймач, позичальник, довіритель, комодатарій, зберігач [1, с. 77-78].

Culpa спочатку охоплювала лише винні позитивні дії, тобто будь-який вплив на річ (або розпорядження нею), хоча й опосередковано спричиняла її втрату або погіршення, при цьому відповідальність за таку дію в зобов'язальних відносинах покладалася на боржника. Лише пізніше при *bonae fidei obligatione* на боржника вже покладалася відповідальність за позитивну дію для збереження речі, тому поряд із *culpa* інколи згадується й *diligentia* [8, с. 315]. Фактично *diligentia* розглядали як різновид *culpa levis* і називали *culpa in concreto* [9, с. 228]. Також мала значення та обставина, як відповідальна особа ставиться до власних справ. Відповідальність поширювалася лише на випадки незначної необережності, тому враховувалася груба необережність. При цьому мова йшла лише про

Гринько Світлана Дмитрівна

**ВИНА ЯК СУБ'ЄКТИВНА УМОВА ВИНИКНЕННЯ ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА ПРАВОМ
СТАРОДАВНЬОГО РИМУ**

Стаття присвячена дослідженню вини як суб'єктивної умови виникнення деліктних зобов'язань за правом Стародавнього Риму. Зроблено висновки: римські юристи сформулювали принцип вини; формами вини були умисел і необережність; римляни розрізняли грубу необережність; різновидом необережної форми вини римляни називали *diligentia*; за умисне вчинення делікту заподіювач шкоди завжди притягувався до відповідальності, а за необережне – тільки у випадках, передбачених законом.

Ключові слова: вина, умисел, необережність, шкода, делікт, зобов'язання, відповідальність, *diligentia*.

Гринько Светлана Дмитриевна

**ВИНА КАК СУБЪЕКТИВНОЕ УСЛОВИЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ДЕЛИКТНЫХ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ ПО ПРАВУ
ДРЕВНЕГО РИМА**

Статья посвящена исследованию вины как субъективного условия возникновения деликтных обязательств по праву Древнего Рима. Сделаны выводы: римские юристы сформулировали принцип вины; формами вины были умысел и неосторожность; римляне различали грубую неосторожность; разновидностью неосторожной формы вины римляне называли *diligentia*; за умышленное совершение деликта причинитель вреда всегда привлекался к ответственности, а за неосторожное – только в случаях, предусмотренных законом.

Ключевые слова: вина, умысел, неосторожность, вред, деликт, обязательства, ответственность, *diligentia*.

Hrynko Svetlana

**WINE AS SUBJECTIVE CONDITION OF EMERGENCE OF DELICTUAL OBLIGATIONS FOR THE RIGHT OF
ANCIENT ROME**

Article is devoted to a fault research as subjective condition of emergence of delictual obligations for the right of Ancient Rome. Conclusions are drawn: the Roman lawyers have formulated the principle of fault; the intention and imprudence were forms of fault; Romans distinguished rough imprudence; a kind of a careless form of fault Romans called *diligentia*; the causer of harm was always made for deliberate commission of delict responsible, and for careless – only in the cases provided by the law.

Keywords: fault, intention, imprudence, harm, delict, obligations, responsibility, *diligentia*.